

„NEM SEGÍTHET RAJTA, CSAK A PSZICHOLOGUS...” PSZICHOANALITIKUS ÁLLATMESE A FILMVÁSZNON

Kőváry Zoltán – Látos Melinda

A sorozat és az alkotók

A *Kérem a következőt!*, ismertebb nevén a *Dr. Bubó* című rajzfilmsorozat három évadának 39 epizódját a neves alkotógárda 1974-ben bocsátotta hódító útjára. Gyermekként itt láttam először lélekgyógyászt munka közben, a filmet kezdő dalban felhangzó „Nem segíthet rajta csak a pszichológus” mondatról pedig szeretném azt hinni, hogy egy olyan magot ültetett el bennem, ami hosszú évekkel később kicsírázott. A Doktor Bubó véleményem szerint „pszichoanalitikus állatmese”, még hozzá nagyon sok szempontból az, annak ellenére, hogy a szerzők ez irányú (tudatos) intenciójában nem lehetünk biztosak.

2008 novemberében felhívtam Nepp Józsefet, aki nagyon kedélyesen beszámolt róla, hogy az alapötlet az övé volt, a céljuk pedig az volt, hogy nyolc évtől felfelé elszórakoztassanak mindenkit humoros állatmese formájában, a közép-pontba pedig egy pszichológusként tevékenykedő orvost helyeztek. Ennek a megformálásában a közgondolkodásban élő pszichológusképre hagyatkoztak: legyen császárszakálla, szivarozzon, stb... Ő maga egyetlen Freud-könyvet olvasott életében, a „Mindennapi élet pszichopatológiáját”, nagyon élvezte, de elmondása szerint ez kifejezett befolyással nem volt a rajzfilmre. Nepp József (sz. 1934) egyébként rajzfilmrendező, forgatókönyvíró, háttérfestő, tervező, zeneszerző. Ismert filmjei közé tartozik a Doktor Bubó mellett a *Gusztáv*, a *Mézga család*, de ő írta a *Macskafogó* forgatókönyvét is.

A sorozat sziporkázó nyelvi humorát a legendás Romhányi Józsefnek (1921–1983), a „Rímhányónak” köszönhette, aki eredetileg zenésznek készült, sokan nem tudják róla, hogy lefordította a *Varázsfuvolát* és T.S. Eliott *Macskák*-ját is. Az ő nevéhez fűződik például a Dr. Bubó mellett a *Mézga család*, melynek három sorozatát ugyancsak Nepp Józseffel együtt dolgozta ki, a *Mekk mester*, valamint a Flintstone család – magyarul: *Frédi és Béni, a két kőkorszaki szaki* – több mint negyven epizódjának bravúros szövege. Forgatókönyvírója volt a *Hófehérke* és a *Ludas Matyinak*. A rendezés Ternovszky Béla (sz. 1943)

nevéhez fűződik: a *Mézga család* a *Doktor Bubó* és a *Macskafogó* mellett a *Pumukli* is az ő munkája, amit Németországban készített.

A mélylélektan, az állat és a mese

A pszichoanalízis már igen korán felfedezte, hogy a tudattalan az álmokban ugyanazt a képi világot, szimbolikát használja az ösztönkonfliktusok ábrázolására, mint a folklór, a mitológia és az irodalom a maga témáinak bemutatására. Freud értelmezésében állatok közül a kicsik a testvéreket, gyerekeket, a nagyok a szülőket és a szenvedélyeket jelképezik. A gyermeki neurózisban ez a helyettesítés (eltolás és szimbolizáció) elemi erővel jelentkezik (lásd a *Kis Hans* esetét), de a felnőttkori zavarok lelki dinamikáját is áthatja, miként a klasszikus freudi esettanulmányok (*Farkasember*, *Patkányember*) is mutatják (Freud 1993, 1998)

A gyermekanalízis, a gyermekterápia hatékony diagnosztikus és terápiás eszközre talált az (állat) mesékben. Olyan projektív eljárások, mint a CAT, vagy a Düss-mesék hatékonyan használják fel az állatokkal való azonosulás gyermekkori tendenciáit a tudattalan vágyak, szorongások, konfliktusok feltárására. Bruno Bettelheim (1985) ezen túlmenően kimutatta a mesék korai személyiségfejlődében betöltött, felbecsülhetetlen szerepét is. A mese, a mítosz és az álom elfeledett, ősi, szimbolikus nyelvezete Erich Fromm szerint a tudattalan, az emberi lélek univerzális kifejező eszköze, amelynek ismerete és használata nélkülözhetetlen az egészséges lelki működéshez (Fromm 1951). Jung és követői,

élükön M. L. von Franz-cal a mese archetipikus tartalmait, az individuációs folyamattal kapcsolatos vonatkozásait hangsúlyozták (Franz 1998).

Az állatok annyira gyakori szereplői az emberi pszichikum képződményeinek, hogy a Rorschach-teszt a gondolkodás konvencionális musáinak mérésére használja az állattartalmak gyakoriságának mértékét a tesztben adott válaszokban (Mérei 2002).

Mitől lesz a Dr Bubó „pszichoanalitikus állatmese”?

A *Kérem a következőt!* sikere annak is betudható, hogy alkotói az aiszóposzi fabula és a La Fontaine-féle állatmese modernizálását a pszichoanalízis hétköznapi diskurzusba is beépült tudásanyagával és ikonikus alakká vált megalapítójának iróniától sem mentes középpontba helyezésével valósították meg. Ilyen utalás a főhős alakja, a pszichiátriai diagnózisok köré szervezett témaválasztások, a lélektani eszközökkel operáló terápiák ábrázolása, a főszereplők egymással való viszonya és a pszichoanalitikus elmélet analógiái, valamint a humor és nyelvjáték.

Dr Bubó, a lélekbúvár

Bubó Doktor, a „bölcös bagoly” foglalkozására nézve orvos-pszichológus. Neve az uhu latin nevéből – Bubo bubo – származik. Az uhut közismerten gyűlölik a madarak, ezért volt alkalmas a szerencsére betiltott, „uhuzás” néven ismert vadászati módszer művelésére. Az uhut ilyenkor kirakták egy mező közepén elhelyezett állványra, és a vadász egy leshelyről lövöldözött a baglyot támadó többi madárra. Az okos uhu a madarakhoz való mostoha viszonya miatt rejtett utalás is lehet a kiemelkedő értelmiségiek életében – így Freud sorsában is – nagy szerepet játszó, antiszemitizmustól sem független „sorsüldözöttségre”.

A mese könyv formájában megjelent változatában a következőt olvashatjuk: „Bubó kitűnő minősítésű orvosi diplomát nyert. Avatásakor a begyem Boa Constrictora, a közismert kígyógyász professzor beszédében a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozott arról, hogy tanítványa az általános orvosi tudományok gondos elsajátításán túl lélektani ismeretekben is rendkívüli előrehaladást mutatott.” (Romhányi 1979, 8.o.) Bubó – nem alaptalanul – folyton lélektani okokat sejt a problémák hátterében, és pszichológiai megoldásokat próbál eszközölni. Megjelenésében teljesen az idős Freudot idézi: öltözködése elegáns, hófehér szakállat és kerek lencsés szemüveget visel, és imád szivarozni.

Az epizódok témái – diagnózisok és terápiák

Az első két évad részei pszichológiai problémák köré szerveződnek, amelynek szereplői gyakran állati metaforák „konkretizálódása” nyomán válnak életsze-

rűvé. Megjelenik a „részeseg disznó”, a „kleptomán szarka”, de feltűnik az evészavaros víziló, a megalomániás bolha, a munkamániás hörcsög, a játékszenvedélyt űző kenguru (erszény!), az impulzív vezető jaguár, az öngyilkosságokat sugalmazó halálmadár, a kuvik. Bubó Doktor a pszichológia fegyvertárának segítségével veszi fel a harcot a lélek eme torzulásai ellen, akár csak a harmadik évadban, ahol viszont az egyéni problémák társadalmi méretű devianciákká terebélyesednek (kábitószer, terrorizmus, divathóbort, korrupció).

A terápiás beavatkozások között megtaláljuk a szabad asszociációt (első évad, 5. rész), a klasszikus díványhelyzetben zajló analízist (első évad, 6. rész) a „mélytudati kezelés”-ként aposztrofált hipnózist is (első évad, 7. rész). A mélylélektani eszközökön túl más módszerek is felbukkannak a doktor munkája közben, így munkamániás ürge esetében az elrettentés, a jaguárnál munkaterápia, míg a szárnál a negatív kondicionálás. Az esetek legnagyobb részében a terápiás erőfeszítések Bubó doktor legjobb szándékai ellenére kudarcot vallanak. Ezek arra kényszerítik a főhőst, hogy tanárait idézve egy-egy (ön)ironikus aforizma megfogalmazásával, a helyzet „kognitív átszukturálásával” mentse a menthetőt („Sosem szabad annyira csillapítani a lázat, hogy a beteg kihűljön”, „Néha már az is eredménynek számít, ha az orvos életben marad”). Kérdés, hogy a szerzők fricskái vajon a pszichoterápiával kapcsolatos szkepszisből táplálkoznak-e, esetleg a problémák naiv, idealista, könyvízü megközelítését és a minden kudarcot hivatalból „megideologizáló” korabeli társadalmi attitűdöt parodizálják.

A főszereplők, viszonyuk és a strukturális elmélet

Freud a Dosztojevszkijről írt tanulmányában (Freud 2001a.) úgy fogalmaz, hogy az író lelkének konfliktusban levő részeit a különböző szereplők közötti konfliktusban ábrázolja. Amennyiben ezt a személyiség konfliktusban levő instanciáira vonatkoztatjuk, úgy a pszichikum Freud által 1923-ban leírt id-ego-super-ego struktúrája (Freud 1991) felfedezhető a főszereplők karakterében és egymáshoz való viszonyában. A természetes asszisztensnő, Ursula az *ösztön-ént* reprezentálja, folytonosan erotikus készenlétben áll, nyíltan agresszív, a könyv szerint elsöprő anyai ösztöne – és a felvilágosítás hiánya – hatására még egy struccot is ki akart keltetni. Erotikus impulzusainak tárgya Bubó doktor. A doktor fejlett intellektusával és gátlásaival az *ego* megtestesítője, aki minden tudását latba véve próbálja feladatai megoldása közben elhárítani a nővére csábításait. Orvosi céljai eléréseért Bubó időnként a törvényt is hajlandó megszegni. Barátja, a Csőrmeister még az ő kedvéért sem hajlandó kivételt tenni, ő a *superego* könyörtelenségének életre keltője – nem túl eszes, ám következetes. A második évad 3. részében, a *Számár-kórban* egy pszichodinamikai folyamat dramatizált változatának lehetünk szem- és fültanúi. Ursula bájologva próbálja a doktort erdei sétára csábítani (közben az erőszakról is esik néhány szó), de –

Bubó szerencséjére – a rendelő ablakában megjelenik a Csörmester, és indoklás nélkül felszólítja a doktort, hogy kövesse. Bubó egy kissé megkönnyebbülve, a hivatásra hivatkozva nemet mond Ursulának, és követi az erdőrt.

A (szó)vicc és viszonya a tudattalanhoz. Humor és nyelvjáték a sorozatban

Romhányi szövegeinek „állati humora” leginkább a XX. századi hazai irodalomban Karinthy és Nagy Lajos által megteremtett hagyományokat folytatja, amely számos pszichoanalitikus vonatkozással bír. A nyelvi poénok a tudattalan munkamódjában domináló elsődleges folyamatokat tükröző nyelvi eszközök gyakori használatára épülnek; ezekre – mint tudjuk –, először Freud mutatott rá az álom, a vicc és az elvételek elemzésekor (Freud 1982, 1986, 1994) amikor például azt hangsúlyozza, hogy az álom a képszerű ábrázolás során (sokszor a kettős értelmű szavak nyomán) mesterkélt vicc hatását kelti. Romhányi gyakran él sűrítésekkel, a nyelv kreatív felhasználását elsősorban a forma hajlékony kezelésével oldja meg. Így jönnek létre az elszóláshoz hasonló keverékszavak és kifejezések, olyanok, mint az elefánt „ormányválsága”, vagy a „Boa Constrictor, kígyógyászprofesszor” összetétel. (A kígyó ráadásul az orvoslás ősi szimbóluma is.) Előfordulnak – szintén az álom munkából ismert – konkretizálások is: a kuvik az „elmúlás finom tollú poétája” (a kuvik a néphitben halálmadár), fizikailag is megjelennek a krokodil könnyei, a gyorshajtó jaguár (ami ugye egy autó is) „vérszomját” a vértranszfúziós készítménnyel oltja.

A *Kérem a következőt!*-ben talán kevésbé, a *Flintstone-család* bravúros fordításában (itthon *Frédi és Béni, avagy a két kőkorszaki szaki* címmel futott) annál inkább érvényesül Romhányi „rímhányó” mivolta. A rím gyakori használata a nyelv kreatív felhasználására, a szavakkal való gyermeki játékforma érett felhasználására utal; nem véletlenül tartja Freud a művészetet a gyermeki játék felnőttkori megfelelőjének (Freud 2001b): A rímet a későbbi pszichoanalitikus művészetpszichológia lélektani kompromisszumként értelmezi: a Charles Baudouin idézte K. Weiss (Baudouin 1983) szerint a rím és a refrén a szerepe a versben egyaránt a vágyak és az elhárítás folyamatainak kiegyensúlyozása.

Konklúzió

Doktor Bubó sikere a képi és nyelvi megvalósítás fantasztikus összhangjában rejlik, amely látszólagos könnyedsége és szórakoztató jellege ellenére, vagy épp ezért képes megszólítani a személyiség mélyebb rétegeit, és a klasszikus alkotásokhoz hasonlóan generációkon túl ívelő hatást tudott kiváltani immár három és fél évtizeden át. A képi megvalósítás látszólag a gyermeki fantázia

és mesevilág reprezentációira épít, míg a témák és a nyelvezet a felnőttet szólítják meg.

A nyelvi humor a ráción túl a tudattalanba is megtalálja az utat, Kosztolányi elképzelése szerint az irodalmi hatás a formai megvalósítás „felszínén” keresztül ér el a tudattalan „mélyéig” („mily mély a sekélység” – írja az *Esti Kornél* énekében 1935-ben) (Kosztolányi 1984). A „nyelv tudattalanjának” (és természetesen a kép tudattalanjának) ezt a Kosztolányi által megfogalmazott sajátosságát Gombrich a „centripetális” jelzővel próbálta megragadni, és a *Vicc és viszonya a tudattalanhoz* nyomán így írt: „Gyakran a csomagolás az, ami a tartalmat meghatározza. Csupán azok a tudattalan gondolatok válnak kommunikálhatókká, ímelyek a formális struktúrák realitásához igazíthatók, és értékük mások számára legalább annyira alapul a formális struktúrában, mint a gondolatban. A kód generálja az üzenetet.” (Gombrich 1998, 146.o.)

IRODALOM

- BAUDOIN, CHARLES (1983 [1929]): A katarzis. In: Halász László (szerk): *Művészetpszichológia*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1983, 311-318. o.
- BETTELHEIM, BRUNO (1985): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Gondolat Kiadó, Bp.
- FRANZ, MARIE LOUISE VON (1998): *Archetípusos minták a mesében*. Édesvíz Kiadó, Bp.
- FROMM, ERICH (1951): *The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths*. Rinehart & Co., Inc., New York.
- FREUD, SIGMUND (1993): *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Cserépfalvi, Bp.
- FREUD, SIGMUND (2001a): Dosztojevsvskij és az apagyilkosság. In: uő. *Művészeti írások*, Filum, Bp., 283-304. o.
- FREUD, SIGMUND (2001b): A költő és a fantáziaműködés. In: uő. *Művészeti írások*, Filum, Bp., 103-114. o.
- FREUD, SIGMUND (1982 [1905]): *A vicc és viszonya a tudattalanhoz*. Gondolat, Bp.
- FREUD, SIGMUND (1986 [1900]): *Álomfejtés. [Die Traumdeutung]*. Helikon, Bp.
- FREUD, SIGMUND (1991 [1923]): *Az őszvalami és az én. [Das Ich und das Es]*. Pantheon (reprint), Bp.
- FREUD, SIGMUND (1994 [1901]): *A mindennapi élet pszichopatológiája. [Zur Psychopathologie des Alltagslebens]*. Cserépfalvi, Bp.
- FREUD, SIGMUND (1998): *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* Filum, Bp.
- GOMBRICH, ERNST HANS (1998): Freud esztétikája. In: Bókay Antal-Erős Ferenc (szerk.) – *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum, Budapest.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1984): *Összes versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- MÉREI FERENC (2002): *A Rorschach-próba*. Medicina, Bp.
- ROMHÁNYI JÓZSEF (1979): *Dr Bubó*. Móra Könyvkiadó.